

МАЙДАН ТЕМАСЫНДАГЫ ПОЭМАЛАРДЫ ОКУТУУ

ОБУЧЕНИЕ ПОЭМАМ НА ВОЕННО-БАТАЛЬОННУЮ ТЕМУ

Түйүндүү түшүнүктөр: ааламдашуу, коомдук зарылдык, патриоттуулук, майдан темасы, инсанга багыттап окутуу, окутуунун методикасы.

Ключевые слова: глобализация, общественная необходимость, патриотизм, тема войны, личностно ориентированное обучение, методика обучения.

Азыркы мезгилдин талабы окуу-тарбия ишинин мазмунун жаңылоону, кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун абалын, сапаттык деңгээлин көтөрүүнү күн тартибине койду. Ааламдашуу процесси жалпы адам баласынын жашоосуна бурулуш алып келген дүйнөлүк XXI кылымдагы цивилизация талап кылып турган билимди, б.а. кийинки кылымдар үчүн керек баалуу булактарды үйрөтүү зарылдыгын белгилеп отурат. Коомдук зарылдыкка жараша окутуу процесси өркүндөтүлүп, окуучу билим алууга өзү кызыгып, улам кийинки сабакта жигердүүлүгү артып, окутуу иши анын практикалык талаптарына түздөн-түз жооп берип, жыйынтыгында мектептик билим берүүнүн алдында жаш инсанды келечекте коомдун татыктуу адамы катары калыптандыруу милдети турат. Бул милдеттерди турмушка ашырууда, кыргыз адабиятын окутуунун методикасын, анын ичинде майдан темасындагы поэмаларды окутууну заманбап талаптарга ылайык өркүндөтүү иши өтө маанилүү.

Кыргыз Республикасын, кыргыз мамлекеттүүлүгүн, кыргыз элин, кыргыз жерин көздүн карегиндей сактоо жана коргоо, патриоттуулук – түбөлүктүү, бүтпөгөн тема. Илгертеден ата-бабаларыбыздын канында жашап, сансыз кылымдарды аралап өтүп келген Ар-Намыс, асыл баа идеялар, нарктар менен азыркы жаштардын рухун сугаруу, каныктыруу ылайык. Майдан темасында жаратылган поэмалардагы көтөрүлгөн идея жаштарды элин-жерин коргоого, Мекенди сүйүүгө патриоттуулукка үндөйт. Бүгүнкү күндөгү кыргыз адабиятынын өзөгүн аныктаган анын эстетикасынын башкы белгисине айланган бийик гумандуулук, курч патриоттуулук сыяктуу талылуу принциптердин алгачкы башаты майдан темасындагы поэмалардан өнүп чыгат десек, жаңылышпайбыз.

Көркөм чыгарманы, бөтөнчө, поэтикалык адабий туундуну ар тараптуу «жиликтеп», талдоого киришүүдөн мурда анын текстти тереңдетилип, болгондо да, кыраатын келтирип көркөм окуу,

комментарийлеп чечмелөөнүн негизинде өздөштүрүлүүсү керек экени мектептеги ар бир адабият мугалимине жакшы белгилүү. Адабиятты мектепте предмет катары өздөштүрүүнүн системалуу курстун элементтерин ичине камтыган, тарыхый-адабий курска жакындатылган адабияттык окуу курсу майдан темасындагы поэмаларды 9-класста окутуу ишин так ушул эрежеге ылайык алып барылуусуна мүмкүндүк берет. Адабият программасынын акыркы иштелишинде 9-класста бул темадагы Ж. Турусбековдун «Каракчынын трагедиясы» (1саат), Ж. Бөкөнбаевдин «Ажал менен Ар-Намыс» поэмасы (3 саат), А. Осмоновдун «Ким болду экен?» (1 саат), «Эшимкандын тереги» (1), «өлүп тирилгендер» (1 саат) поэмалары милдеттүү окутууга сунушталган. Аталган поэмалар мектепте далай жылдардан бери окутулуп келе жатканы менен, адабиятты окутуунун методикасы илиминде ушул кезге чейин буларды окутууга атайын арналган олуттуу иликтөө иштери жүргүзүлө элек. Албетте, мында өткөн кылымдын 80-жылдары бул аталган поэмаларды мектепте окутуу боюнча профессор Б. Алымов бир катар баалуу пикирлерин жазып, тийиштүү иштелмелерин сунуштаганын эскере кетүү парз. Бирок андан бери адабият программалары далай ирет кайрадан иштелип, өркүндөтүлүп, адабиятты мектепте окутуу концепциясында, мамлекеттик билим берүү стандарттарында көп өзгөрүүлөр болду. Башкасын айтпаганда да, адабият мурдагыдай эки этапта эмес, үч этапта окутулуп калды. Атап айтсак, төмөндөгүдөй: 1) адабияттык окуу (5-7кл.) 2) системалуу курстун элементтерин ичине камтыган тарыхый-адабий курска жакындатылган адабияттык окуу (8-9 кл.); 3) системалуу же тарыхый-адабий курс (10-11кл.).

Аталган эпикалык поэзия туундуларынын ичинен Ж. Турусбековдун «Каракчынын трагедиясы» менен Ж. Бөкөнбаевдин «Ажал менен Ар-Намыс» поэмалары профессор Б. Алымов кайрылган өткөн кылымдын 80-жылдары орто мектептин VII классында [Кыргыз адабиятынын программасы V-XI класстар үчүн –Б.: 1993. 3-4-бет.] ал эми А. Осмоновдун «Эшимкандын тереги» окутуудан такыр эле алынып, «Ким болду экен» поэмасы болсо, бүтүрүүчү 10-класста окутулчу. [Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. I китеп. -Ф.:Мектеп.1981.-120-129-бет.] Алыкулдун «өлүп тирилгендер»

поэмасы милдеттүү окутууга эгемендүүлүктөн кийин гана киргизилди. «Эшимкандын терегинин» «багы» да мына ошол 90-жылдары ачылып, адабияттын мектептик окуу курсуна кайрадан камтылган болучу. [Алымов. Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы II китеп. -Ф.: Мектеп. 1984.-152-157-беттер.] Бул поэмалар эми мурдагыдай болуп, адабияттык окууда да, системалуу курста да эмес, өткөөл этапта – системалуу курстун элементтерин ичине камтыган адабияттык окууда талдап өздөштүрүлө турган болуп калды. Андан да акыркы 30 жыл ичинде мектептерде предметтерди окутуу технологиясында олуттуу жаңылануу процесстери жүрүп, мурда иштелгендерди кайра баштан карап чыгуу зарылдыгы туулуп отурат. Бүгүнкү инсанга багыттап окутуу, кызматташуу педагогикасы, инновация, интерактивдүүлүк, интеграциялап окутуу жана дагы да башка окутуу процессин уюштуруунун жаңы технологиялары предметти мектепте окутуу ишин өнүктүрүүнүн улам жаңы перспективаларын ачууда.

XXI кылымдагы ааламдашуу процесси жаштарга билим берүүнүн артыкчылыктуу багыттарын, улуу муун менен кичүү муундун өз ара мамилелешүүсүн, кийинки муунга билим жана тарбия берүү иш чараларын, усул-формаларын жаңылоону гана талап кылбастан, жалпы адамзат коому боюнча бирдей (глобалдуу) билим берүү зарылдыгын да күн тартибине коюп отурат. Кыргыз эли калыптандырган педагогикалык көрөңгөлөрдү билип үйрөнүүдөн тышкары дүйнөлүк билим берүүдө иштелип чыккан, өзүнчө билим берүү концепциясы, же теориясы катары практикадан өткөн илимий-практикалык иштерди, педагогикалык-дидактикалык ой корутундулардын алгылыктууларын пайдалануу керек. Кыргыз элинин каны-жанына сиңген байыркы доордон бери сакталып келе жаткан адеп-ахлактык, руханий-маданий түшүнүктөрүн, эрежелерин толук сактап калуу менен бирге, дүйнөлүк ири өлкөлөр жетишкен илим-билимге ээ болуу үчүн коомдун рухий тазалыгына негиз болуучу, жалпы адамзаттык адеп-ахлактык көрөңгөдөн улам толукталып, түзүлүп келе жаткан гумандашуу салттарын улантуу милдети да турат. Мындай милдетти чечүү адабиятты окутуп үйрөтүүнүн дүйнөлүк педагогикалык процессте жакшы натыйжа берген усул-ыкмаларын, жолдорун колдонуу аркылуу алдыга жылуу керектигин туюндуруп турат.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында окутуу процессиндеги жаңылануунун максаттары аныкталып, айрым теориялык жана практикалык маселелерди азыркы заманбап талаптарга ылайык чечүү, билим берүүнүн жүрүшү менен андан алынган натыйжаларга карата

баа берүү аркылуу кыргыз адабияты предметинин мазмунун жаңылоо, же инновациялык иштер биринчи кезекте кайсы багыттар боюнча жүрүшү керектиги айтылат. Ошондуктан кыргыз адабиятынын окуу процессин өркүндөтүү, окутула турган майдан темасындагы поэмаларды жаңылоо зарылдыгы келип чыкты. Кыргыз адабияты боюнча өтүлүүчү ар бир сабак мугалимди окуучулардын чыгарманын көркөмдүк касиетин, андагы сөз берметтерин толук андап-билүүсүнө, поэмалардын көркөмдүгүнө, сөздүн элестүүлүгүнө суктанып, улам кийинки сабакта кызыгуулары артып, поэмалардын ички сырларын үйрөнүүгө ынтызар кылуучу сабактын болушун милдеттендирет.

Азыркы коомдук-социалдык талаптарга жооп берген билимдерге ээ кылуучу, инсанга багытталган сабакты уюштуруу педагогикалык чеберчиликти талап кылат. Мындай талаптардын натыйжасында салттуу сабактарды мазмундук жана формалык жактан инновациялоо, дүйнөлүк билим берүүдө ийгиликке жетишкен, жаңычылык-формаларын пайдаланып окутуп-үйрөтүүгө артыкча маани берилет. Жаңычылык мазмунга ээ кыргыз адабияты сабагында окуу программасы аркылуу окутуу иш чараларында реалдуу чындыкты көркөм, элестүү кабыл алуунун бардык түрүн эстетикалык жактан андаштырууга жана аны компетенттүүлүк катары колдонуу “көркөм сөз берметтерин” андаштыруу, анын мазмунунда турган асылдыкты, аруулукту, жагымдуулукту, көрктүүлүктү, ж. б. сыяктуу эстетикалык категорияларды аныктап, аларга суктануу, ырахаттануу, кумарлануу сыяктуу сезим-туюмдарга ээ болуу касиеттерин үйрөтүү милдетин да коюп отурат. Ал педагогика илиминде өзгөчө проблемалык окутуу багыттарына байланыштырылып келген. Мисалы, М.И. Махмутов мындай окутуунун өзгөчөлүгү төмөнкүлөр экендигин белгилейт: окуучулардын чыгармачыл мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүү; ар бир окуучунун окуу жана таанып билүү ишмердүүлүгүндө өркүндөтүүчү мүнөздүн дайыма сакталышы; чыгармачыл окуучулардын жөндөмдүүлүгүн максималдуу активдешүүсүнө бардык мүмкүнчүлүктүн түзүлүшү. [Махмутов М.И. Проблемное обучение. - М. 1975, 10-84-беттер.] Мында М.И. Махмутовдун көз карашынын белгилүү бир чындыгы бар экендиги талашсыз, бирок проблемалык окутууда сабак толук ийгиликке жетүү үчүн мугалимдин ишмердүүлүгү гана эсепке алынган. Проблемалык окутуу окуучулардын билимге жана көндүмдөргө ээ болушун мугалим тарабынан проблемалык кырдаалдын түзүлүшүнө, аны окуучулардын кабыл алуусу үчүн маалыматтык жана илимий түшүнүктөрдүн аталган кырдаалда «жайгашуусуна» жана анын мугалимге көз каранды экендигин көрсөтөт.

Мында мугалимдин проблемалык суроолорду коюусу, окуучулардын кабылдоо мүмкүнчүлүгүн аныкташы, билимди өздөштүрүүгө карата шарттардын түзүлүшү, анда иштелип чыккан илимий табылгалардын орун алышы маанилүү орунду ээлеген. Буга кошумча биз сабакта коюлган “проблемага карай” ар бир окуучу ар түркүн карашы мүмкүн экендигин, ал эми азыркы сабак дал ошол өзүнө таандык болгон ой пикирди таанып, аны андан ары өркүндөтүүгө аракет кылышы керек. К. Иманалиевдин “Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши” [Иманаилев К. Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. – Ф.: Мектеп, 1981, - 144 б.] жана усулчу окумуштуу Т. Мусамбетовдун “Көркөм чыгармаларды проблемалык окутуу” [Мусамбетов Т. Көркөм чыгармаларды проблемалык окутуу. – Ф.: 1990, - 51 б.] деген эмгектеринде кыргыз адабиятын окутууда проблемалык окутуунун ыкмалары окуучуларга жаңы теманы түшүндүрүүдө жана темага тиешелүү проблемаларды билдирүү иш чараларында кеңири колдонууга аракеттенгендигин көрүүгө болот. Бирок, сабактын же окуу материалын өздөштүрүү жыйынтыктары белгилүү болгондон кийин мугалимдин проблемалык окутуу багыттарын пайдалануудагы педагогдун инновациялык ишмердүүлүгү проблемалык кырдаалды түзүү жана аны чечүүнүн «жолдорун» окуучуларга сунуш кылуу аракетинде гана көрүнө калып, ал окуучулардын ой жүгүртүүсү ар кыл боло тургандыгы менен эсептешпейт. Мугалимдерге окуучулар менен иш алып барууда жаңы теманы үйрөтүүнүн жол-жоболорун издөөдө алардын ар бир проблемага өз көз карашы менен кароого шарт түзүү менен бирге, ар бир окуучунун кабылдоо мүмкүнчүлүгүнө жараша жеке ой таанымын чагылдыруу экендигин үйрөнүүгө милдеттендирет.

Мугалимдин инновациялык ишмердүүлүгү да, чеберчилиги да мына ушул «проблема» деп аталган кырдаалга ар бир окуучунун өз көз карашы менен ой жүгүртүүсүнө “эркиндик” бергенинен көрүнөт. Мугалимдин сабакты уюштуруусу көпчүлүк учурда сабактын жүрүшүндө окуучулардын жаңы теманы түшүнүп билүүсүнө, өздөштүрүүгө берилген поэмаларга карата кызыкчылыгын ойготууга карата пайда болгон «проблеманы» түзүү менен чектелип калбай, ага окуучу өз ой пикирин, жеке көз карашын “коргой алгандыгына” жараша чечилген. Сабакта окуучулар мугалим түзгөн «проблемалык кырдаалга» карата ошол эле мугалимдин жардамы менен жана өз алдынча изденүүсү аркылуу жооп таба алгандыгы, тыянак пикирге келе алгандыгы менен өздөштүрүшкөн болсо, майдан темасындагы

поэмаларды окутууда мугалимдин инновациясы үчүн төмөнкү факторлор эң маанилүү:

- Майдан темасындагы поэмаларга карата окуучулардын жеке таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;

- Поэмалардагы фактыларды далилдеп аныктоого жетишүү, б.а. зарыл болгон тапшырмаларды аткарууга окуучуларды кызыктыруу жана андан келип чыккан жеке жыйынтыктарга артыкчылык берүү;

- өз ой пикирин, көз карашын коргоо аркылуу ырахат алууга, же тыянак пикирин, көз карашын коргой алганына ыраазы боло турган психологиялык жагымдуу маанай кырдаалдарга ээ кылуу менен билим алууга шыктандыруу;

Кыргыз адабиятын окутууда майдан темасындагы поэмаларды таанып билүүнүн окуучулардын көндүмдөрүн калыптандыруу окуу иш чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат. Мугалимдин берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат. Окуучунун билимге ээ болгон аракетинин натыйжасы, жетишкен ийгилиги, окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланат. Ал эми көндүмдөр мугалимдин инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча окуучулар менен биргелешип чыгармачыл иштөөнү талап кылат:

- 1) Талап кылынган натыйжага жетүү жөндөмдүүлүгүн пландаштыруу;

- 2) Натыйжага жетүү үчүн сабактын жүрүшүн моделдештирүү;

- 3) Окуучулардын бардык аракеттерин мугалимдин көзөмөлдөшү;

- 4) Талап кылынган натыйжага жетүүнүн жана жетпей калуунун себептерин талдоону;

- 5) Окуучунун жана мугалимдин аракетинде алгылыктуу жактарын бөлүп көрсөтүүнү;

- 6) Сабактын жүрүшүндө натыйжага ээ болуу үчүн мурдагы планга айрым өзгөртүүлөрдү киргизүүнү; ж. б.

Коммуникативдүү окутуу аркылуу ишке аша турган окуучулардын таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүгүн, өз билимин өнүктүрүүнү, турмушка керектүү билимди издөөнү, өзүн-өзү андаштырууну, ички жана тышкы керектөөнүн зарылдыгын аныктай билүүнү, инсан катары калыптаныуусун пайда кылууну жана өнүктүрүүчү иш чараларын, ага ылайык максатта уюштурулган сабакты толугу менен ичине алат. Коммуникативдүү окутуу окуучулардын көп түрдүү көз карашын өнүктүрүүгө, мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун ортосундагы өз ара байланыштарды жана окутуу процессиндеги окуучулардын өз алдынча таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруучу, окутуу ыкмалары менен усул-

дары тарабынан ишке ашырылат. Коммуникативдүү окутуу ар бир окуучунун жеке көз карашын, анын коомчулук менен тил табышуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу кызыкчылыгын көздөгөндүктөн, окутуунун мындай багыттарындагы методдор окуучулардын сабакта активдүү болушун, сабакта талкууга алынган ар кандай маселелерге тартынбай катышып, өз пикирин билдирүүсүн, аны чечүүгө өз сунушун киргизүүгө аракеттенүүсүн, өтө ыңгайлуу жолду табууга жетишүүсүн, өз көз карашы менен башкалардын көз караштарын салыштырып, проблеманы чечүүнүн бир нече жолу бар экендигин түшүнүүсүн жетекчиликке ала турган ык-усулдардын коштоосундагы инновациялык иштерден турат. Мугалим өзү инновациялык иштерге ыктагандай эле коммуникативдүү окутууда окуучулар тарабынан сунушталган ар бир чыгармачыл аракетке колдоо көрсөтүп, ар бир сунушту баалап, ар кандай пикирлерин колдоого алат. Окуучуларды терең идеяларды иштеп чыгууга жөндөмдүү экендигине ишеним артуу менен ар кимисин жеке көз карашын билдирүүгө, башкалардын ой-пикирлерин уга билүүгө тарбиялоого жана сабактагы маселени биргелешип чечүүгө карата кам көрүүгө милдеттүү болуп саналат. Кыргыз адабиятын коммуникативдүү окутуу мугалимге инновациялык иштерди жүргүзүү жумуштарын гана милдеттендирбестен, психологиялык жактан сабактагы өзүнүн функциясын да жаңылоого тийиш экендигин аныктайт. Мындай окутуу усулдары менен ишке ашырылган сабактарда мугалим окуучуларга белгилүү бир темада маселе чечүү үчүн *насаатчынын* же багыт берүүчүнүн (*фасилитатор катары*) гана милдетин аткарууга тийиш болуп эсептелинет.

1) сабакта майдан темасындагы поэмалардын темасын, ошол поэма боюнча талкууга алынуучу маселени жана поэмага тиешелүү суроолорду аныктайт;

2) поэмадагы чечилүүгө тийиш болгон маселени, ага берилген жоопторду зарылдыгына жараша доскага же флипчаткаларга жазат, керектүү көз караштарды класстагы окуучуларга же топторго жеткирип турат;

3) окуучуларга поэмадагы проблемаларды түшүндүрөт, окуучулардын айрым көз караштарына комментарий берет;

4) тапшырмаларды аткаруу убактысын, окуучулардын иштөө тартибин, бардыгы аткарууга милдеттүү болгон эрежелер менен окуучуларды тааныштырат;

5) окуучулар тарабынан поэмалар боюнча аткарылган иштерди айтып берүү (презентация) тартибинде иштин жүрүшүн көзөмөлдөйт;

б) окуучулар менен дидактикалык жана психологиялык жактан тыгыз байланыш түзөт; ж. б.

Мугалим окуу процессин жетекчиликке алып, окутуунун дидактикасын толугу менен башкарып турууга милдеттүү жана ар бир мугалим сабактын өзөгүн түзө тургандай касиетке ээ экендигин билүүгө тийиш:

а) мугалим ар бир окуучуга жана топко маселе чечүүгө зарыл болгон маалыматтарды чогултуп, идеяларды иргеп, зарылдыгына жараша тактоого жардамдашууга тийиш;

б) мугалим ар бир окуучунун пикирин угуп, анын ойлорундагы поэмага тикелей тиешелүүсүн жана негиздүүлөрүн табууга көмөктөшүүгө милдеттүү;

в) мугалим окуучулар менен ич ара кызматташ болууга, окуучулардын өз ара бири-бири менен билимдерин бөлүшүп, ички кызыкчылыктарынан чыгып бир пикирге келишине багыт берип турууга тийиш;

г) мугалим окуунун жүрүшүндө теория менен практиканы айкалыштырып, поэмаларды талкуу учурунда, туура жыйынтыктоого жана туура бүтүм чыгарууга ар бир окуучуга көмөктөшүүгө тийиш;

д) мугалим кандай гана шартта болбосун окуучулардын инсандык сапаттарынын өнүгүшүнө багыт берүү менен ушул сапаттардын жеңил калыптануусуна зарыл болгон билимди өздөштүрүүнү камсыз кылуучу касиеттерди, ыкмаларды таба билүүгө тийиш; ж. б.

Жогоруда белгиленген критерийлер окуучунун ар бири кайталангыс жан дүйнөгө ээ экендигин моюнга алуу менен алардын ар кимиси өз алдынча ой жүгүртө ала турган инсан, тыянак көз карашын коргой ала турган жаран экендигин таанууну мугалимге милдеттендирет.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программасы V-XI класстар үчүн –Б.: 1993. 3-4-бет.
2. Кыргыз адабиятынын программасы Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин V-XI класстары үчүн –Б.: 2013. 22-23-бет,
3. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. I китеп.–Ф.:Мектеп.1981.-120-129-бет
4. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы II китеп. -Ф.: Мектеп.1984.-152-157-беттер.
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение. - М. 1975, 10-84-беттер.
6. Иманаилев К. Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. – Ф.: Мектеп, 1981, - 144 б.
7. Мусамбетов Т. Көркөм чыгармаларды проблемалык окутуу. – Ф.: 1990, - 51 б.